

1.04 Strokovni članek

UDK 821.163.6-94  
929Stopar I.

Prejeto: 18. 6. 2020

**Igor Sapač**

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,  
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor  
E-pošta: igor.sapac@um.si

## Utrinki z obrobja

**Iz spominov slovenskega kulturnega delavca, publicista, umetnostnega zgodovinarja,  
konservatorja, kastelologa in vedutologa Ivana Stoparja na Tržič**

### IZVLEČEK

Znani slovenski kulturni delavec, publicist, umetnostni zgodovinar, konservator, kastelolog in vedutolog Ivan Stopar (29. 4. 1929, Ljubljana – 12. 12. 2018, Celje) se je spomladi 2018 lotil pisanja spominov. Zaradi bolezni in smrti dela ni dokončal ter to ni izšlo v načrtovani knjižni obliki. S kulturnozgodovinskega vidika so zelo zanimivi zapisani spomini na njegovo otroštvo in mladost med Tržičem in Ljubljano v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. Ta segment spominskih zapisov je avtorju uspelo povsem dokončati. V njih je predstavil življenje v Tržiču z vsakodnevnimi, posebnimi in tudi tragičnimi dogodki, svoje otroštvo, solanje in preživljanje prostega časa, odnose v družini, zapleteno dogajanje med drugo svetovno vojno in vključitev v partizansko odporniško gibanje. Orisal je tudi povezave s svojim stricem in ljubljanskim industrialcem Ivanom (Žanom) Mathianom ter z zgodovinarjem Josipom Žontarjem.

### KLJUČNE BESEDE

Ivan Stopar, Tržič, Ljubljana, Verdir, Ivan Mathian, Josip Žontar, Kraljevina Jugoslavija, druga svetovna vojna, okupacija, Koncentracijsko taborišče Ljubelj, partizansko gibanje

### ABSTRACT

#### HIGHLIGHTS FROM THE MARGINS

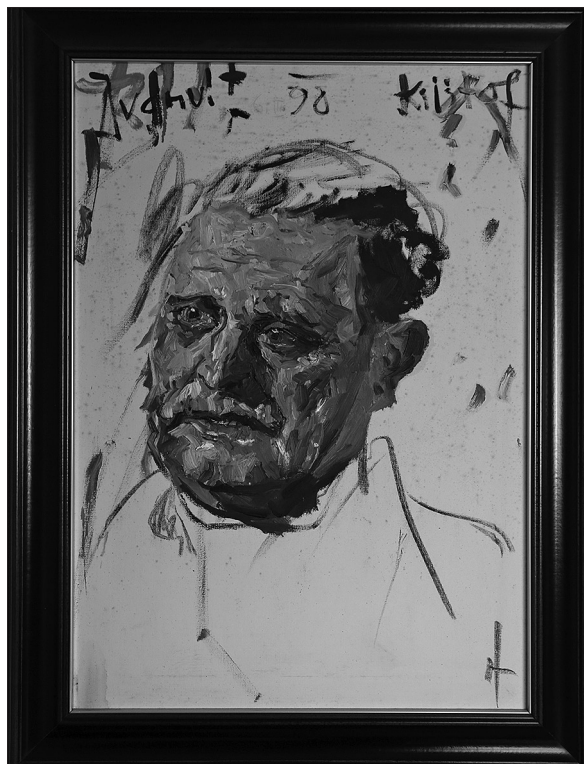
FROM THE MEMORIES ABOUT TRŽIČ AS WRITTEN BY THE SLOVENIAN CULTURAL WORKER, PUBLICIST, ART HISTORIAN, CONSERVATIONIST, CASTELLOLOGIST AND VEDUTIST IVAN STOPAR

In the spring of 2018, the renowned Slovenian cultural worker, publicist, art historian, conservator, castellologist and vedute researcher Ivan Stopar (29 April 1929, Ljubljana–12 December 2018, Celje) set himself to write memoirs about his childhood, youth, the period of study, and career. However, his writing was cut short by illness and death, and it was never released in the envisaged book form. Of particular interest from the cultural-historical perspective are the memories of his childhood and youth during the 1930s and 1940s, which he spent in Tržič, Kranj, and Ljubljana. The author succeeded in bringing this segment of memorial writings to full completion. In it, he presented his life in Tržič, which was punctuated by daily, special and also tragic events, his childhood, education and leisure activities, family relations, complex developments during the Second World War, and joining the Partisan resistance movement. He also depicted his connections with his uncle, the Ljubljana-based industrialist Ivan (Žan) Mathian, and the historian Josip Žontar.

### KEY WORDS

Ivan Stopar, Tržič, Ljubljana, Verdir, Ivan Mathian, Josip Žontar, Kingdom of Yugoslavia, Second World War, occupation, Ljubelj concentration camp, Partisan movement

Znani slovenski kulturni delavec, publicist, umetnostni zgodovinar, konservator, kastelolog in vedutolog Ivan Stopar (29. 4. 1929, Ljubljana – 12. 12. 2018, Celje)<sup>1</sup> se je spomladi 2018, takoj zatem, ko je dokončal in izdal svojo zadnjo strokovno knjigo s področja umetnostne zgodovine,<sup>2</sup> z veliko vneto lotil pisanja spominov na svoje otroštvo, mladost, študijsko obdobje in poklicno pot. Pri tem se je deloma oprl na lastne dnevniške zapise, ki jih je v obliki skupno 1071 strani obsegajočega računalniškega tipkopisa pod naslovom *Diarij magistra Joannesa* ustvarjal od 22. januarja 1998 do 3. julija 2018 in ki vsebujejo tudi številne spominske utrinke iz starejšega časa.<sup>3</sup> Spominsko delo je nastajalo z namenom, da bo ob pričakovani avtorjevi devetdesetletnici aprila 2019 objavljeno v knjižni obliki. A do objave ni prišlo. Pisanje besedila je 4. julija 2018 prekinila možganska kap, do katere je prišlo nenadoma, doma med večerjo, in ki je ohromila levo polovico telesa. Po tem nesrečnem dogodku Ivan Stopar ni več mogel bivati na svojem domu in v skladu z začrtanim konceptom dokončati spominskega besedila. Kljub temu pa si je – s sodelovanjem avtorja tega prispevka – skoraj vse do smrti prizadeval za korekture in dopolnitve že napisanega ter je – telesno že zelo oslavljen, a z občudovanja vredno duhovno svežino – v bolnišnici besedilu dal končni naslov – *Utrinki z obrobia*.<sup>4</sup> Po



Ivan Stopar na portretu slikarja Franca Zupeta-Kristofa iz leta 1998, olje na platnu (zasebna zbirka)

<sup>1</sup> Prim. Aškerc, Stopar, str. 327; Kroflič, Milošević in Škataro, *Dr. Ivan Stopar*; Aškerc, Ivan Stopar – osemdesetletnik, str. 308–309; Lampret Conradi, Srečanje z dr. Ivanom Stoparjem, str. 30; Lampret Conradi in Stopar, Pomembno je svojemu življenju dati smisel, str. 16–17; Kutoš in Stopar, Gradovi, str. 42–46; Sapač, Dr. Ivan Stopar. Ob osemdesetletnici, str. 16–19; Lampret Conradi in Stopar, Vse, kar sem delal, imam rad, str. 17–18; Aškerc, Ivan Stopar (nekrolog), str. 40; Aškerc in Lombergar, V spomin / In memoriam. Dr. Ivan Stopar, str. 253–255.

<sup>2</sup> Stopar, *Slovenske vedute med klasicizmom, romantiko in realizmom*.

<sup>3</sup> Ivan Stopar je dnevniške zapise v obliki računalniškega tipkopisa začel ustvarjati zatem, ko se je leta 1992 upokojil kot konservator in ko se je naučil uporabljati osebni računalnik. Zadnji zapis v svojem digitalnem dnevniku je ustvaril 3. julija 2018. Takrat je zapisal: *Delno prebral, delno bežno preletel: Gabriel Garcia Marquez Ljubezen v času kolere. Knjiga me je sprva navdušila. Govori o skriti mladostni, nikoli realizirani ljubezni dveh mladih, ki jo izbranka zaradi spleta okoliščin zlagoma potisne v pozabo in se poroči z uglednim, premožnim zdravnikom. Ko ta po petdesetih letih skupnega življenja umre, se nekdanja zaljubljenca spet srečata in ljubezen med obema starčkoma znova vzplamti. Pozneje me je začel avtor, ki ves čas na dolgo in široko razpreda svoje misli, počasi utrujati. Če bi bil mlajši, bi jo zatrdno do konca bral z zanimanjem, saj gre za pravo literaturo, zdaj tega napora ne zmorem več, krive so tudi moje zdravstvene težave, ki se čedalje bolj oglašajo.* Digitalne dnevniške zapise Ivana Stoparja od leta 2019 skupaj z drugo njegovo strokovno zapuščino hrani Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU.

<sup>4</sup> Zadnje korekture spominskega besedila je Ivan Stopar avtorju tega prispevka narekoval v Bolnišnici Topolšica 22. novembra 2018 (prim. Sapač, Dr. Ivan Stopar (1929–2018), str. 98–99). Osnovni nekorrigirani in nedokončani tipkopis, ki obsega 62 strani običajnega računalniškega tipkopisa in ki ga je avtor na svojem osebem računalniku nazadnje shranil 23. junija 2018, je od leta 2019 skupaj z drugo strokovno zapu-

smrti Ivana Stoparja se je vodstvo Slovenskega konservatorskega društva, ki je pred tem prevzelo vlogo založnika predvidene knjige spominov, odločilo, da knjige ne bo izdalo.

Zapisani spomini Ivana Stoparja imajo velik pomen za širše razumevanje njegovega bogatega dela na različnih kulturnih področjih, po drugi strani pa mlajšim generacijam ponujajo nazoren vpogled v čas, ki je vse bolj odmaknjen. V njih so v veliki meri predstavljena tista poglavja iz njegovega življenja, ki slovenski javnosti doslej v glavnem niso bila znana. S kulturnozgodovinskega vidika so zelo zanimivi spomini na njegovo otroštvo in mladost v Tržiču, Kranju in Ljubljani v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. Tem spominom je Ivan Stopar namenil prvih 14 od 62 strani ustvarjenega tipkopisa. Ker je ta segment avtorjevega spominskega besedila mogoče do določene mere obravnavati kot samostojno celoto, ki dobro dopolnjuje tudi nekatere že objavljene spominske zapise Tržičank in Tržičanov iz prve polovice 20. stoletja,<sup>5</sup> je v tej publikaciji oblikovano kot jedro samostojnega članka. Namen pričujočega članka je na eni strani opozoriti na Ivana Stoparja kot na kar preveč prezrtega Tržičana, na drugi strani pa na

ščino Ivana Stoparja shranjen na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta ZRC SAZU. Do decembra 2018 korrigirani in dopolnjeni tipkopis hrani avtor tega prispevka.

<sup>5</sup> Prim. Knific, *Tržič*.

njegovo bogato neobjavljeno tipkopišno gradivo in drugo zapuščino, ki jo hrani Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU. Z željo, da bi bili v članku objavljeni spominski zapisi razumljivejši, so ilustrirani s fotografijami iz zapuščine Ivana Stoparja, na koncu pa so dodani še dva s Tržičem povezana utrinka iz dnevnških zapisov Ivana Stoparja in biografija, ki jo je Ivan Stopar sam sestavil leta 2015. Za lažje razumevanje spominskega besedila je avtor tega članka osnovno besedilo dopolnil še s pojasnjevalnimi opombami.

### Otroštvo v Tržiču in Ljubljani

*Ne vem, ali sem se prav odločil, da zapišem to ali ono iz svojega življenja. Spominov na moje zgodnje otroštvo se ni prav dosti obranilo. Še najbolj mi je v spominu hiša v Tržiču, v kateri sem odrasčal. Čeprav so jo podrli, ko sem komaj pričel hoditi v šolo, mi je še danes tako živo v spominu, da bi si jo upal celo datirati – bila je enonadstropna hiša v tržiški Cerkveni ulici tik nasproti »Rokodelskega doma«, v trškem predmestju.<sup>6</sup> Vhod je imela na*



*Marija Stopar, rojena Verdir, (1898–1974) in Ivan Stopar (1902–1978), starša Ivana Stoparja (1929–2018), na poročni fotografiji z dne 28. 7. 1928 (iz zapuščine Ivana Stoparja)*

*sredi pritličja, levo od veže je bila nekdanja mesarija že dolgo pokojnega deda Verdirja,<sup>7</sup> na desni so lesene stopnice držale v klet in v nadstropje, na koncu je bila kuhinja z ognjiščem. Tu se je ne le kuhalo za domače, ampak vselej sta ponavadi dva reveža iz tržiške sirotišnice dobila svoj obrok, medtem ko je mamina družina obedovala in večerjala v nadstropju, kjer so bili bivalni prostori in od koder so, spet na desni, držale stopnice na prostrano podstrešje, kjer je bila tudi manjša očetova delovna soba, saj je rad vedno kaj izrezljal. Če danes pomislim na to hišo, me kar stisne pri srcu, saj je šlo za stavbo, zagotovo pozidano že nekje v 17. stoletju, ki se je ponašala še z vsemi značilnostmi tistega časa, začeni z imenitnim kamnitim vhodnim portalom.*

*Med stalnimi gosti, občasnimi gostaci, je bila tudi potovka, Koroša – beri Korošica – Pepa, ki je prihajala s Koroške, dobila pri nas hrano in prenočišče v hlevu oz. gospodarskem poslopju na dvorišču, kjer je stal tudi star svinjak – a ne spominjam se, da bi imel tu kdaj tudi kakšnega prašiča. Poleg Koroše so redno prihajali k nam v »tabrh«<sup>8</sup> tudi mojskra Muta, gluhonema šivilja, ki je pri hiši vedno kaj zašila, potlej napol prismuknjeni Moka, ne vem, kdo mu je dal to ime, pa tudi Tine, ki pa je tu in tam poprijel tudi za kakšno delo. Po navadi je cepil drva in jih prinašal v kuhinjo in ogrevano sobo, a to je bilo bolj ali manj vse, kar o njem vem, če odštejem, da je enkrat za praznike dobil potico, ki jo je v hipu pospravil. Stara mama<sup>9</sup> je šele pozneje ugotovila, da je šlo za potico, posebej pripravljeno za našega očeta – ta se ji je moral potlej pač odreči. Sicer pa se samo še spominjam, da so imeli reveži staro mamo zelo v časteh – nikoli se ni primerilo, da bi kdo odšel praznih rok iz hiše, če je zaprosil za to ali ono. To se je pokazalo zlasti pri njenem pogrebu. Pogrebni spreved je bil tako velik kot v Tržiču menda še za nobenim pomembnim tržanom.*

*Posamičnih drobnih dogodkov iz tega časa se komaj spominjam. Dobro sem si zapomnil strica Jožeta,<sup>9</sup> maminega brata in očeta sestrične Nije, ki mi je vedno rad kaj prinesel, če drugega ne, kakšne pisane papirčke in podobno. Potem ga naenkrat nenadoma ni bilo več. Šele mnogo let pozneje sem izvedel, da je naredil samomor – v gozdu na hribu pri sv. Jožefu.<sup>10</sup> Ali je šlo za posledico pijače ali izgub pri kockanju ali kakšni igri na srečo, nisem nikoli izvedel, vem le, da je mami dolga leta hranila vrečko ali skatlico z dvema slonokoščenima kockama, ki sem ji jo, če je bilo le mogoče, vedno rad izmaknil. Ko jo je potlej našla, jo je spet skrila, dokler ni nazadnje neznano kdaj in kako za vedno izginila. Vsekakor je bila smrt strica Jožeta nekako povezana s prodajo babičine hiše v Cerkveni ulici, ki smo jo kmalu nato prodali in se izselili, kupec pa jo je podrl in na njenem mestu pozidal novo, mnogo bolj ugledno stanovanjsko hišo.*

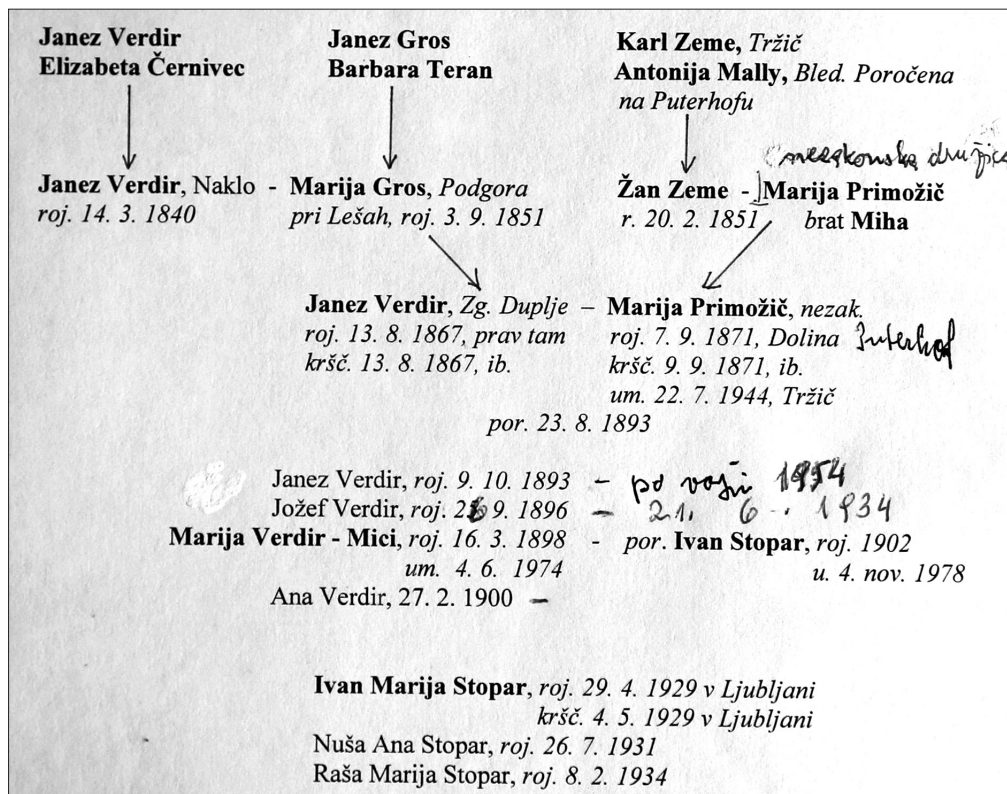
<sup>6</sup> Hiša je stala na naslovu Cerkvena ulica 4 in podrla so jo leta 1932 (Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 39).

<sup>7</sup> Janez Verdir, rojen leta 1867 v Zgornjih Dupljah.

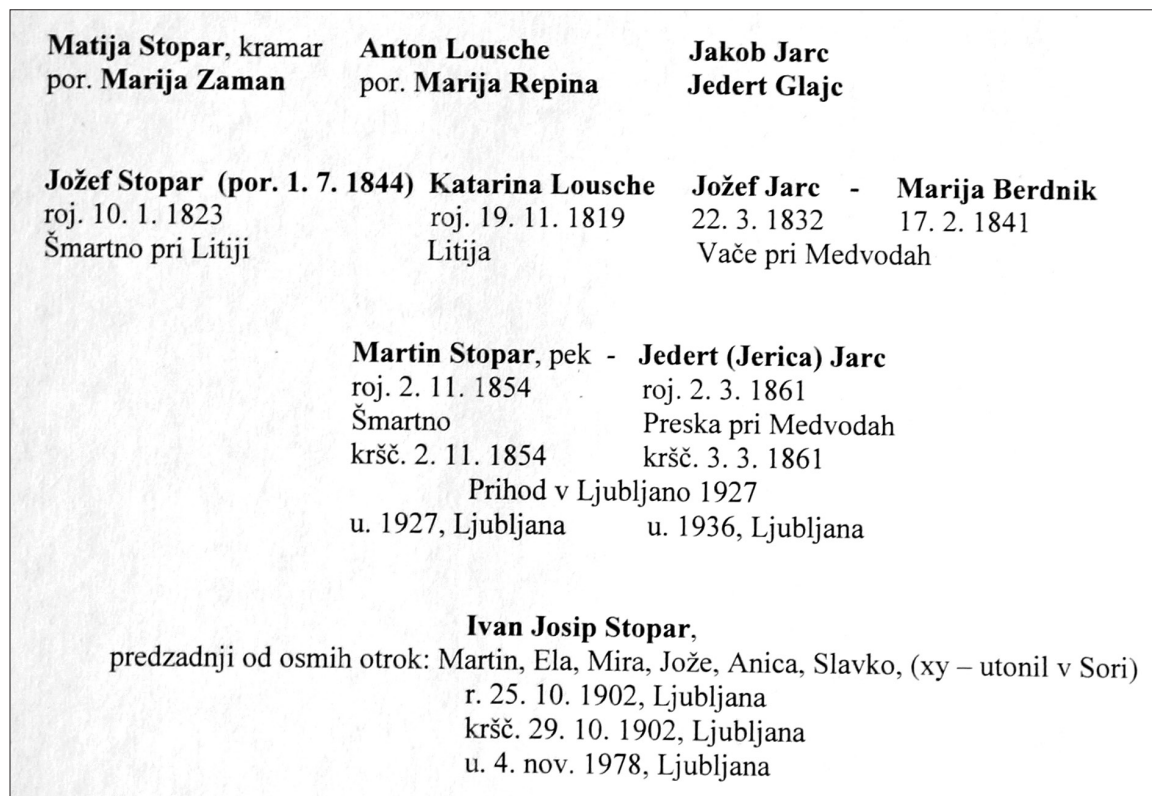
<sup>8</sup> Marija Verdir, rojena Primožič (7. 9. 1871 – 22. 7. 1944).

<sup>9</sup> Jožef Verdir (26. 9. 1896 – 21. 6. 1934), brat Marije Stopar, rojene Verdir (16. 3. 1898, Tržič – 4. 6. 1974, Ljubljana), matere Ivana Stoparja (prim. Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 242).

<sup>10</sup> Podružnična cerkev sv. Jožefa nad Tržičem.



Družinsko drevo matere Ivana Stoparja (iz zapuščine Ivana Stoparja)



Družinsko drevo očeta Ivana Stoparja (iz zapuščine Ivana Stoparja)



*Fotografija družine Primožič, domnevno okoli leta 1871. V naročju je domnevno tržiška babica Ivana Stoparja, Marija Primožič, pozneje poročena Verdir (iz zapuščine Ivana Stoparja).*



*Tržiška babica Marija Verdir, rojena leta 1871 kot Marija Primožič, okoli leta 1900, na fotografiji ljubljanskega fotografa Müllerja (iz zapuščine Ivana Stoparja).*

Drug dogodek, ki se mi je zapisal v spomin, je dan, ko so v Franciji ubili kralja Aleksandra.<sup>11</sup> Sedel sem v nadstropju za svojo mizico vrh stopnic in močno prizadet s tem v zvezi nekaj risal. Čeprav še otrok, sem bil hudo prizadet, saj je bil zlasti oče,<sup>12</sup> ki sem ga globoko spoštoval, zavzet sokol, velik častilec jugoslovanskega kralja in kraljevine.

Prijateljsev svojih let v ulici nisem imel, spominjam pa se, kako sem še kot predšolski fant dobil ragljo, ki jo je izdelal sosed, in z njo sem vsako veliko noč med **raglarji** pred tržiško župnijsko cerkvijo s pleteno čepico s čopom na glavi koračil po trgu – fotografija o tem iz leta 1934, ko sem bil star pet let, se je na strani 324 znašla celo v imenitni prvi knjigi dr. Rajka Ložarja Narodopisje Slovencev, ki je izšla leta 1944 v Ljubljani.<sup>13</sup> Bil sem med najmlajšimi, zato sem na sličici čisto zadaj.

Prosti čas sem v Cerkveni ulici preživeljal s **sprehodi**

**po trgu s služkinjo Francko**, ki je prišla k nam že kmalu po mojem rojstvu, ob nedeljah pa sta družino popeljala na sprehod po bližnji okolici oče in mami. Bilo je na enem takih sprehodov po bližnji okolici, sijalo je sonce in jaz sem se prosto podil po travi in se zabaval. Kar naenkrat pa sem pričel kričati: »Kača, kača!« Oče je ves prestrašen skočil pokonci in mi stekel naproti, jaz pa sem ga pričakal z nasmejanimi lici – kačo sem si bil preprosto izmislil, radoveden, kako bo oče preplašeno reagiral. In posrečilo se mi je.

Nekoč sem za božič dobil **lesen vlakec**, ki ga je oče skrbno rezljal v svoji podstrešni sobici gotovo kar nekaj mesecev. Pričakoval je, kako me bo kar razganjalo od veselja, pa sem ga razočaral. Takoj ko sem ga dobil, sem enemu izmed vagončkov snel streho – in glej ga zlomka, proti mojemu pričakovanju v njem ni bilo slaščic. Kako je oče sprejel to moje razočaranje nad svojim skrbnim delom, nikoli nisem izvedel.

Kolikor se spominjam, pa sem vedno rad kaj ušpičil. **Stara mati**, ki je včasih rada malo mešetarila s starinami – spominjam se, da smo imeli takrat doma kar nekaj Layerjevih oljnih slik –, mi je enkrat prinesla domov velikega, v pravo črno usnje oblečenega gugalnega konjička. Bil sem ga kajpak vesel, saj podobnega ni imel nihče od

<sup>11</sup> Aleksander I. Karadžordžević, srbsko-jugoslovanski kralj (16. 12. 1888, Cetinje – 9. 10. 1934, Marseille, Francija).

<sup>12</sup> Ivan Josip Stopar (25. 10. 1902, Ljubljana – 4. 11. 1978, Ljubljana). Prim. Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 245 in fotografija na str. 244 z Ivanom Josipom Stoparjem na skrajnem desnem koncu učiteljskega zbora tržiške ljudske šole leta 1936.

<sup>13</sup> Ložar, *Narodopisje Slovencev*.



*Ivan Stopar – Ivanček – kot dojenček v Tržiču 9. novembra 1929 (iz zapuščine Ivana Stoparja)*

mojih znanih vrstnikov, a kakorkoli že, nanese je, da me je premagala radovednost, kaj je v njem pod gladko črno kožo. Ne vem, kje sem dobil nož ali škarje, in kar brž se je zgodilo – prerezal sem ga, da se je iz njega vsula žima, s katero je bil konjiček natlačen, in sesul se je v brezoblični kupček svoje preobleke. In kaj se je potlej godilo z njim? Verjetno so ga nekako zakrpali in stara mati ga je pač tako ali drugače spravila v druge roke.

**Ko so podrli našo staro hišo v Cerkveni ulici, je oče našel stanovanje za družino v drugem nadstropju da-**



*Ivan Stopar z materjo Marijo leta 1930 (iz zapuščine Ivana Stoparja)*

našnje tržiške občinske stavbe sredi trga,<sup>14</sup> vendar tam nismo živeli dolgo, pa tudi nobenega posebnega dogodka se od tam ne spominjam. Vsekakor sem takrat že hodil v solo in v enem izmed »višjih« razredov, morda je bil to četrti razred, je bil moj razredni učitelj kar oče. Da ne bi bila prizadeta družinska čast, me je imel vedno strogo na očeh, in če sem bil za kako malenkost kaznovan že v šoli, se je kaznen, tokrat tudi malo po riti, ponovila tudi doma.

Zanimivo je, da se, kar zadeva kaznovanje v šoli, iz tega časa spominjam enega samega dogodka. Učenci smo morali, preden smo stopili v razred, z glave obvezno sneti čepico, kar pa je marsikdo rad pozabil. Naneslo je, da sem enkrat s čepico na glavi vstopil v razred tudi jaz in brž je sledila kaznen. Skupaj z drugimi prestopniki sem moral poklekniti na podest pred katedrom, nastaviti roko in s palico smo jih dobili po prstih. No, preveč hudo ni bilo, a kaznen je le bila.

Zadnja leta pred vojno smo se preselili na pošto, kjer smo dobili stanovanje v drugem nadstropju.<sup>15</sup> Pridružili smo se družini tržiškega notarja Svetlika, odvetnika Grudna in mizarja Jermana, ki pa je imel svojo delavnico kar v kleti pod poštnim pritličjem – no, tu je imel naš sosed iz prvega nadstropja tudi svojo notarsko pisarno. Ob stavbi, ki se danes stoji, je bilo zadaj veliko dvorišče in tu nam otrokom nikoli ni bilo dolgčas – šli smo se vse mogoče igrice, od poskakovanja do trgovine. Stanovanje

<sup>14</sup> Stavba ima sedaj naslov Trg svobode 18, Tržič (prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 647).

<sup>15</sup> Večja dvonadstropna stavba z začetka 20. stoletja ima sedaj naslov Predilniška cesta 8, Tržič (prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 646; Knific, *Tržič*, str. 132).

na pošti je bilo lepo, saj je obsegalo kar pet sob, vendar smo eno, dostopno neposredno s stopnišča, redno oddajali. Kopalnice seveda ni bilo, stranišče pa je bilo v veži, urejeno na štrbunk. Sicer pa je stanovanje poleg kuhinje obsegalo še dve sobi, jedilnico in spalnico – tu je spala vsa družina, oba starša in vsi trije otroci, Francka je spala v stranski sobi, kamri, babica pa kar v jedilnici.

Nanjo pa me veže kar nekaj spominov. Rada me je kajpak na skrivaj pocrkljala, včasih mi je skubala polže in jih postregla z nastrganim hrenom, ali kaj drugega, sama pa si je na skrivaj, v shrambi, rada privoščila malo »šnofanja«, kot smo takrat rekli njuhanju tobaka. Včasih pa mi je ustregla tudi drugače. Ker sem si v tistih letih hudo želel postati škof, mi je Francka z Brezij enkrat prinesla celo majhno otroško monštranco, stara mama pa ni imela nič proti, če je včasih malone kakšno celo uro sedela v kamri, kjer sem vneto maševal, sama pa je pri tem čisto zares molila.

Res, nikoli nam ni bilo dolgčas. Sam sem že takrat veliko bral, imel pa sem tudi že kar razmeroma lepo otroško knjižnico. Zanj sem si uredil poseben prostor, in sicer v nekakšni lesení uti, ki sem si jo naredil v nadstropju nad vrati naše drvarnice. Tam sem posebno rad čepel, a glej ga šmenta, ko sem enkrat prilezel gor, mojih knjižic ni bilo nikjer. Bil sem sveto prepričan, da gre za pravi rop neke tuje, neznane osebe, a so me doma brž potolažili. Počakaj malo, knjižice gotovo ni odnesel kak tujec, ampak kar kak tvoj prijateljček iz naše hiše. Potlej sem bil hudo presenečen, ko se je pokazalo, da so imele prav. In tudi knjižice so se kmalu neznano kako spet znašle na svojem mestu.

Ker je bil oče nekdanj Ljubljčan in je v Ljubljani poleg drugih sorodnikov še vedno imel tudi svojo mamo,<sup>16</sup> mojo babico, je bilo kar nekako samoumevno, da sem šolske počitnice preživljal tam, in to tudi še potem, ko je stara mama umrla. Živel sem pri teti Eli, poročeni z znanim ljubljanskim tovarnarjem, nekdanjim dunajskim dvornim dobaviteljem Žanom Mathianom.<sup>17</sup> Bila je njegova druga žena in bila sta brez otrok, zato se mi je kar precej posvečala, meni pa tam tudi nikoli ni bilo dolgčas, saj so tja prihajali poleti na počitnice tudi moji bratrance in sestricne iz drugih krajev Slovenije – Pavle Herbstov iz Mokronoga – Pavelček, sin očetove sestre Anice, in Nevenka iz Ljutomera, hči očetovega brata Slavka – obakrat je šlo za otroke učiteljskih družin. Hišo – razkošno meščansko vilo – je okoli leta 1934 zgradil tetin svak, arhitekt Ivan Zupan, mož še ene očetove sestre, Mire, v Spodnji Šiški, tik ob po vojni urejenem šišenskem trgu. Ob vili je bil krasen vrt, kjer nam nikoli ni bilo dolgčas. Tam sem hotel včasih kar na planem

prenočiti, a s teto Elo se o čem podobnem ni bilo mogoče dogovoriti.

Danes v Ljubljani le še malokdo ve, kje je stala stričeva tovarna. Stala je na prostranem prostoru tik za gostilno Šestica.<sup>18</sup> Sredi dvorišča je stala velika podolgovata, enonadstropna stavba – magazin. Okoli nje so bile v kvadratu razvrščene pritlične delavnice, ki pa za časa strica Žana večinoma niso več delovale – nekdanji delavci so si večinoma že zdavnaj ustvarili lastne mizarске delavnice – povečini v Šentvidu.

Po tem magazinu sem rad stikal. Na vrhu je bilo staro, v veliki meri še historično pohištvo, saj sta stric oziroma še njegov oče z njim prekupčevala. Najrajši pa sem tam brskal po omarah v pritličju, kjer se je skrivalo vse mogoče – nemalo je bilo tam tudi igrač iz časa pred prvo svetovno vojno, in tam sem ob neki priložnosti poleg množice kositrnih vojačkov našel tudi približno 60 cm dolg kovinski model staroavstrijske križarke iz časa še pred prvo svetovno vojno. Tega mi je stric pozneje podaril, a ga žal že dolgo nimam več. Starši so ga že pred vojno podarili maminemu zdravniku, družinskemu prijatelju, da bi se mu nekako oddolžili, saj ji je menda rešil življenje. Sam bogsigavedi, kje je ta imenitna ladja zdaj. Vem le to, da bi jo danes lahko brez težav zamenjal za nov avto.

Ne vem več natanko, do kdaj je vse skupaj trajalo. Vem le to, da je tovarna nekaj let pred zadnjo vojno<sup>19</sup> do kraja propadla, kar je še ostalo stare robe, so skušali prodati. Nekaj je šlo, marsikaj je ostalo in nihče ni vedel, kaj s tem. Spominjam se le, kako so vse mogoče reči vozili na naše dvorišče ob vili, od starega pohištva do praznih rezljanih pozlačenih slikovnih okvirjev, potlej so zakurili kres. Plameni so švigali visoko v nebo – bilo je veličastno.

Ko pomislim na strica Žana, se mi misli nehote pomudijo pri nekaterih njegovih posebnostih. Vem, da je rad zabaval v kavarno Evropa igrat biljard – kot igralca ga je v akvarelu celo upodobil Gaspari,<sup>20</sup> sličico pa sem desetletja pozneje znova srečal v ljubljanski Carnioli,<sup>21</sup> a z odrezanim spodnjim delom s spremnim besedilom. Sicer pa imam strica najbolj v spominu, kako sedi v kuhinji tik za štedilnikom v fotelju z visokim naslanjačem, včasih nemara s časopisom v roki.

Posebej so mi v spominu ostali nekateri njegovi predmeti, tako zlasti številna odlikovanja, pa tudi kaj drugega. Med odlikovanji je bilo tudi najvišje papeško odlikovanje, tako imenovani red sv. Silvestra z lentom, ki jo je lahko vsak obiskovalec videl na njegovi, v izrezljan in pozlačen okvir nameščeni – menda Klemenčičevi<sup>22</sup> – upodobitvi. V plemenito kovino so bili vdeleni dragi kamni, česar pa se nikoli nisem prav ovedel – na

<sup>16</sup> Jedert (Jerica) Stopar, rojena Jarc (2. 3. 1861, Preska pri Medvodah – 1936, Ljubljana).

<sup>17</sup> Johann oziroma Ivan Mathian mlajši, lastnik tovarne pohištva v Ljubljani in dunajski dvorni dobavitelj, nasledil je svojega očeta Johanna (1835–1914). Leta 1902 je za novo župnijsko cerkev sv. Martina v Šmartnem pri Litiji izdelal štiri neogotsko oblikovane spovednice in omaro v zakristiji (Žigon, *Cerkev sv. Martina*, str. 30).

<sup>18</sup> Gostinska stavba je na naslovu Slovenska cesta 40, Ljubljana.

<sup>19</sup> Druga svetovna vojna.

<sup>20</sup> Maksim Gaspari, slovenski slikar (26. 1. 1883, Selšček nad Cerknico – 14. 11. 1980, Ljubljana).

<sup>21</sup> Antikvariat na Trubarjevi cesti 9 v Ljubljani.

<sup>22</sup> Fran Klemenčič, slovenski slikar (12. 10. 1880, Ljubljana – 2. 11. 1961, Ljubljana).

misel mi je prišlo šele, ko sem ga enkrat po vojni skrivaj odnesel v Starinarno na Mestnem trgu<sup>23</sup> in zanj dobil kar lep znesek – teta je skoraj izgubila glavo, ko sem ji to povedal. Odlikovanje pa ni bilo povezano samo z lento, na katero je obešeno, ampak tudi s posebno uniformo – rdečim frakom, s katerim sem se, tudi že po vojni, enkrat ali dvakrat celo repenčil na maškaradi, na plesu. Med njegovimi predmeti je posebej izstopala tudi prečudovita starinska, v dragocenem etuiju hranjena srebrna pištola s slonokoščenim ročajem, ki pa jo je teta po stričevi smrti pred menoj, če je bilo le mogoče, rada skrila, med vojno pa jo je prestrašena in za vsak slučaj odnesla kar v Tivolio in jo odvrгла pod neko klop.

Sicer pa sva za strica Žana, kadar sva bila skupaj v **Ljubljani na počitnicah**, skrbela tudi midva s **Pavelčkom**. Vsak dan naju je namreč poslal na konec Drenikove ulice, kjer je bila na križišču z Dunajsko cesto stara domača gostilna, da sva mu od tam prinesla liter sladkega vinčka. No, ko sva ga prinesla domov, sva najprej zavila v klet in si ga malo privoščila, Pavelček nekaj požirkoov več, jaz, nekaj let mlajši, pač malo manj, kar je zmanjkalo, pa sva v kleti dotočila kar iz bližnje vodne pipe. Domic dolgo ni mogel razumeti, zakaj je njegovo ljubljeno domače vino zadnje čase tako zvodnelo ...

Še posebej pa mi je ostala v spominu zgodba o zadnji razprodaji Matthianovega premoženja, predmetov, ki so jih hranili v magacinu sredi tovarniškega dvorišča za Šestico, obdanega z v kvadratu urejenimi mizarškimi delavnicami. Bilo je le še nekaj let pred izbruhom druge svetovne vojne, ko so na dvorišče Matthianove vile v Šiški na Drenikovi, tik ob današnjem šišenskem trgu, prepeljali zadnje kose historičnega pobištva in druge robe, ki je dotlej ni bilo mogoče prodati. Še danes vidim pred seboj več metrov visok kup s kosi pobištva, starimi okvirji, omarami in vsem mogočem, pod katerim so zakurili kres. Plameni so segali več metrov visoko, visoko nad streho domače vile, jaz pa se jih kar nisem mogel nagledati. Ob omarah, ki so takrat gorele, pomislim le še na neštete drobnarije, svinčene vojačke, kovinski model staroavstrijske križarke in na vse mogoče, kar je prišlo na dan, ko sem tam, kadar sem bil na počitnicah pri teti, pogosto stikal. Od vsega tega žal ni nič ostalo. Vojački so najbrž že med vojno izginiili neznano kam, križarko je oče tik pred njenim začetkom podaril prijatelju, tržiškemu zdravniku, ki je težko obolelo mamo zdravil in ji menda rešil življenje.

Ko smo stanovali na Pošti,<sup>24</sup> sem pričel hoditi v **kranjsko gimnazijo**, vselej oblečen v **prave domače irbarice**, ki sem jih nosil vse do svojega dvanajstega leta in mi jih je marsikdo zavidal, a jih je mojster, ki je prebival nekje nad Fužinami, takrat še znal izdelovati. V Kranj sem se prvo leto vozil z avtobusom, drugo leto, ki ga je na koncu prekinila vojna, pa z vlakom. Priznam, da mi je bila takšna vsakdanja vožnja s kolegi kar vseč in nikoli mi ni bilo dolgčas, le vstati je bilo treba razmeroma

zgodaj, da nisem zamudil vlaka. Pouk je bil zanimiv, saj je na gimnaziji poučevalo kar nekaj izjemnih profesorjev. Vrhunec med njimi je pomenil profesor zgodovine **Zontar**,<sup>25</sup> avtor znane, po vojni celo znova ponatisnjene knjige o mestu Kranj.<sup>26</sup> Navdušil me je za zgodovino, znanje o antiki, ki sem ga pridobil pri njem, zlasti o grški umetnosti, pa mi je malone deset let pozneje skoraj zadoščalo za izpit iz antike na univerzi. Bil je tudi moj razrednik, na nekem roditeljskem sestanku pa je, kot mi je povedala mami, moje znanje ocenil kar s trojko. Hkrati ji je pojasnil, da je to pri njem najboljša ocena za dijake – takrat so nas v gimnaziji še vsi vikali –, za štirico zna namreč samo on, za petko pa Bog.

Po pouku v šoli je bilo potlej še posebej veselo. Vsak dan sem namreč dobil doma, ne vem več, dinar ali petdeset par, in s tem sem si lahko v manjšem lokalu vrh Jelenovega klanca privoščil žemljo s sardinami. No, pozneje mi sardine niso bile več niti približno tako všeč, zlasti po vojni, ko sem se s pokvarjeno konzervo zastrupil in kar nekaj časa preležal v ljubljanski bolnišnici.

V letih, ko sem obiskoval **kranjsko gimnazijo**, prostega časa nisem preveč zapravljal. Predvsem sem bil nor na branje in že takrat sem si v predsobi stanovanja uredil knjižno omaro, bral pa sem zlasti povesti takrat pri mladih izjemno priljubljenega Karla Maya in mami je morala včasih kar počakati, da sem do konca prebral kakšno poglavje, če mi je hotela pomagati. Poleg tega sem bral pri gospodični Klauerjevi, kot smo ji takrat rekli, ki je med vojno pomagala številnim Slovincem, a so jo po vojni v času etničnega čiščenja kljub temu brezobzirno izselili na Korosko.

H gospodični Klauerjevi sem hodil k pouku nemščine, kar mi je pozneje več kot koristilo. Ko so namreč Nemci leta 1941 zasedli Gorenjsko, sem lahko zaradi vsaj delnega znanja tega jezika takoj prišel v tretji razred tržiške meščanske šole – kranjska gimnazija je bila namreč med vojno ukinjena –, medtem ko so morali drugi ponovno v razred, ki so ga dokončali leto pred tem, še v času Jugoslavije. No, nemščino sem potlej kmalu toliko obvladal, da sem lahko tudi že omenjenega Karla Maya bral v originalu, saj je slovenskih knjig, tudi njegovih, takrat kaj kmalu zmanjkalo.

Na gospodično **Klauerjevo** pa me vežejo še drugi lepi spomini. Stanovala je namreč pri solastnikih tržiške tekstilne tovarne Predilnica in tkalnica **Glanzmannovih**,<sup>27</sup> ki so imeli razkošno vilo v Trziču,<sup>28</sup> v neposredni bližini našega družinskega stanovanja na Pošti. Ko smo pokazali, kaj smo se bili med letom naučili, smo bili vselej pogoščeni z belim kruhom, na debelo namazanim s suro-

<sup>25</sup> Josip Žontar, slovenski pravnik, zgodovinar in učitelj (23. 9. 1895, Jesenice – 24. 4. 1982, Kranj).

<sup>26</sup> Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*.

<sup>27</sup> Pozneje je podjetje nosilo ime Bombažna predilnica in tkalnica Trzič (prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 647). Od ustanovitve leta 1885 do druge svetovne vojne je bil njen solastnik Edmund Glanzmann (1855–1947).

<sup>28</sup> Vila je ohranjena in ima sedaj naslov Predilniška cesta 14, Trzič (prim. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 647).

<sup>23</sup> V Ljubljani.

<sup>24</sup> V Trziču.



vim maslom in marmelado – luksuz, kakršnega nihče od nas doma gotovo nikoli ni bil deležen.

No, življenje so mi v letih pred vojno popestrili družinski izleti. Po navadi smo vsako nedeljo **hodili prek Bistrice in Kovorja do Pristave**, tam smo se ustavili v gostišču, kjer je oče privoščil kozarček belega vina, otroci pa smo bili deležni malinovca. Korakali smo po ustaljenem redu: s sestro Nušo<sup>29</sup> sva bila spredaj, za nama sta bila starša s sestrico Raško.<sup>30</sup> Domov smo se potlej rahlo upehani vrnili šele proti večeru, kjer sta nas čakala večerja in potem blagodejni spanec, ki se je po napornem dnevu vsem prilegel.

Posebno lepi so bili ti sprehodi v jeseni, saj smo si spotjo nabrali za polno bisago domačega kostanja, ki nam je takrat še kako teknil, v okolici Kovorja pa ga je bilo na pretek. Med takratnimi izleti mi je še posebej ostal v spominu sokolski izlet nekam v bližnjo okolico, ki sem se ga udeležil kot član podmladka, čeprav ne vem več, kje smo takrat pravzaprav bili. Vem le, da so mi kot mlademu nadobudnežu vsi od kraja na vseh koncih ponujali mošt, ki mi je krepko stopil v glavo. Domov sem se takrat ob očetu komaj primajal.

A tu pa tam smo šli tudi kam drugam. Morda sem si najbolj zapomnil, kako smo bili najbrž kar nekajkrat **pri sv. Juriju nad Bistrico**,<sup>31</sup> kjer je bila pod cerkvico razkošna graščina drugega solastnika predilnice, Gassnerja<sup>32</sup> – to so po vojni seveda zasegli in oropali, v njej pa je imel pozneje rezidenco književnik Josip Vidmar.<sup>33</sup> Enkrat ali dvakrat nas je na sprehodu zaneslo tudi na **Gutenberk**,<sup>34</sup> razvaline nad Sv. Jurijem – ne vem, zakaj, ampak navdušile so me. Potlej sem vse noči sanjal, da bi kje dobil lopato in šel izkopavat zaklad. Prepričan sem bil, da bi ga našel.

Sicer se pa nekega sprehoda k Sv. Juriju spominjam še po nečem drugem. Neko nedeljo, ko smo šli po ozki poti iz Bistrice spet tja, je nanese, da je v bregu, le malo pod cerkvijo, sedel mlad par. Fant je brenkal na kitaro, zaljubljeno pogledoval dekle in prepeval: **Rad bi imel tvoj foto, na nočni omarici ...** Melodija te popevke mi še vedno pogosto seže v spomin, a si pri tem le težko predstavljam, da bi danes kakšnemu mladeniču uspelo s takšno pesmijo očarati kakšno dekle.

<sup>29</sup> Nuša Ana Stopar, rojena 26. 7. 1931. Živi v Ljubljani.

<sup>30</sup> Raša Marija Stopar, poročena Fink (8. 2. 1934 – 2017).

<sup>31</sup> Podružnična cerkev sv. Jurija.

<sup>32</sup> Stavba ima značaj večje vile iz obdobja modernizma. Med letoma 1934 in 1938 so jo za tržiškega industrialca Lea Gassnerja zgradili po načrtih arhitekta Josipa Dedka. Sedaj se imenuje Vila Bistrica in nosi naslov Pot na Bistriško planino 29, Bistrica pri Trziču (prim. Knific, *Trzič*, str. 86).

<sup>33</sup> Josip Vidmar, slovenski literarni in gledališki kritik, dramaturg, prevajalec, esejist in politik (14. 10. 1895, Ljubljana – 11. 4. 1992, Ljubljana).

<sup>34</sup> Razvaljeni grad Gutenberg na strmi skalni kopi v bližini podružnične cerkve sv. Jurija v Bistrici nad Trzičem (prim. Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 117–122; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54–56). Za grad se bolj ali manj pogosto uporabljajo tudi imena Gutenberk, Alt Gutenberg, Stari Gutenberg, Stari grad in Hudi grad.

Najdaljši družinski sprehod, ki mi je ostal v spominu, pa je bil vsakoletni **sprehod na Brezje**, kamor smo šli vsako leto peš prek Sv. Neže,<sup>35</sup> mimo Leš in skozi Begunje, pot pa je trajala kaki dve uri. Ko smo prišli, smo si pred cerkvijo našli prostor in sledila je razkošna malica – ocvrt, »pohan« piščanec, ki smo ga sicer doma videli le za največje praznike. Šele proti večeru smo se potlej po isti poti vračali nazaj domov.

V spominu mi je ostal še en sprehod iz časa, ko sem imel, kot razberem iz obranjene fotografije, komaj tri leta. Bilo je leta 1932, ko je iz Ljubljane prišla na obisk teta Ela, pa smo se, kajpak spet peš, skozi Šentansko dolino<sup>36</sup> odpravili **na vrh Ljubeljskega prelaza**, saj današnjega predora takrat kajpak še ni bilo. Koliko časa je trajalo, da smo po ostrih ovinkih, kjer so tistihdob včasih potekala motociklistična tekmovanja, prišli na vrh, se ne spominjam več, na spominski fotografiji pa se radovedno sprehajam med mogočnima baročnima kamnitima obešiskoma, kamor sprehajalcu še dolga leta po vojni pot ni bila več mogoča.

Kakega drugega večjega izleta pa se danes ne spominjam več, a z eno izjemo. Kot mlad pobič, hodil sem še v osnovno šolo, sem se v otroško mornariško uniformo oblečeni **jadranski stražar** udeležil skupinskega **izleta na morje** – prvega in edinega, ki sem ga doživel v času pred vojno.

Z avtobusom smo se peljali do Crikvenice in vso pot prepevali: **Mi jadranski smo stražarji, našega morja čuvarji**. A ne le prepevali – to smo mislili zares. Danes ne vem več niti tega, ali smo se takrat v morju kaj kopali ali ne, najbrž smo se samo malo namočili, saj nobeden od nas otročadi ni znal plavati, še pa se spominjam, da smo se peljali do meje z Italijo in si tam od daleč ogledovali takrat še italijansko Reko. Šele več let po vojni sem se znova znašel tam, a takrat je bila Reka že nekaj let spet naša.

Leta so tekla, medtem pa sem vedno rad kakšno ušpil. **Rad sem zlasti pobegnil od doma**, nakar sta me stara mama in Francka, naša služkinja, ki je bila vse od mojega rojstva in še dolgo po smrti mojih staršev nepogrešljivo del naše družine, vsaka po svoji ulici, ena Za Virjem, druga po glavni ulici, iskali, da bi me kje ujeli. Sicer pa me je zlasti Francka, kadar je šla v trg kaj kupit, rada vzela s seboj in me skoraj vedno malo razvajala, ko mi je kupila kepici sladoleda.

No, to je rada **storila tudi teta Ela v Ljubljani**, ki je bila sama brez otrok, pa me je zato ob mojih vsakoletnih počitniških obiskih rada razvajala. Pa je nanese, da je nekoč v mestu, ko me je počastila z obloženo kupo, doživela nekaj, kar jo je spravilo v hudo zadrego. Ne vem, kaj me je takrat picilo, a komaj sem držal obložen škarnicelj v rokah (najbrž se mi je zdel premalo obložen), sem se pričel na ves glas dreti: »Tukaj imajo najslabši sladoled v mestu.« Slaščičar je seveda precej priteknel ven na ulico

<sup>35</sup> Sedaj se vas imenuje Brezje pri Trziču.

<sup>36</sup> Dolina poimenovana po naselbini ob cerkvi sv. Ane, sedaj Podljubelj.

in spravil teto v hudo zadrego. Kako se je iz nje izvlekla, še danes ne vem.

Prišlo je leto 1941, prišla je pomlad, in če se prav spominjam, je v zraku že bila vojna in zato so nam v gimnaziji že konec marca razdelili spričevala. Dnevi so tekli in nastopil je april. Datuma se ne spominjam več natanko, a vem, da se je v zraku pokazal čudovit, rožnato žareč severni sij, ki je prekril nebo in kakršnega sem lahko šele leta po vojni znova videl na izletu prek arktičnega kroga na sever s svojim švedskim prijateljem Carlom Magnusom – a takrat sem ga občudoval šele opolnoči. Kakorkoli že, sij se mi je zarezal v spomin, saj smo vsi vedeli, kaj napoveduje. Ni bilo treba dolgo čakati. Bilo je 6. aprila 1941 in pričela se je vojna – že navsezgodaj jo je napovedal radio, ki smo ga takrat doma že posedovali.

### Vojna

Še danes se živo spominjam. Bila je nedelja zjutraj, menda 6. aprila, iz radia smo izvedeli, da so Nemci napadli Jugoslavijo. Očeta ni bilo doma, ker so ga nekaj dni prej vpoklicali v jugoslovansko vojsko, in strah je preplaval hišo. A še preden so Nemci vkorakali v Tržič, je doma že padla odločitev – zatekli se bomo na varno, k maminim sorodnikom v **Zgornjo Drago pri Dupljah**. In res, še tisti večer smo se znašli tam, v nizki pritlični hiši na koncu vasi, zaprti s težkimi vrati na zapah, kakršnih v meščanskih hišah že dolgo ni bilo več. Ūrnik, kako smo preživljali dan, je bil povsem drugačen kot v Tržiču, a spominjam se le, kako smo pred vsakim obrokom moli-li, zvečer, pred nočnim spanjem, je obvezno sledil rožni venec. Mamin sivolasi stric je pestril dan s pripovedmi, povezanimi s prvo svetovno vojno – to je kajpak preživel na fronti kot avstrijski vojak. Ko so streljali, je rad povedal, je vedno streljal v zrak in molil, da bi tudi nje-ga nič ne zadelo.

Tako so tekli dnevi, medtem pa so **Nemci že vkorakali v Tržič** in čez kak teden dni smo se že vrnili. Nemci so se medtem vselili v meščansko šolo na Balosu,<sup>37</sup> otroci pa smo jih z zanimanjem hodili gledat – nihče ni pričakoval, kaj se bo v bližnji prihodnosti dogodilo. Tako je preteklo nekaj dni, ko se je oče, preoblečen v razcapano civilno obleko, vrnil s Hrvaške, kjer je pričakal konec vojne. A ta zanj še dolgo ni bila končana. Že po nekaj dneh ga je prijela nemška policija in tako kot številne druge intelektualce **odpeljala v zapor v Begunje**. Tu smo ga enkrat skušali celo obiskati. Peš smo se napotili tja, a zaman – videli smo ga le, ko nam je z vrhnjega nadstropja graščine skupaj z nekaj sojetniki mahal skozi okno.

A kmalu, enkrat na začetku maja, se je vrnil domov. Pripovedoval je, kako so ga skupaj z nekaj drugimi odpeljali pred strelski vod, da bi jih likvidirali, a se je zadnji hip od nekod vzel nemški kurir in prebral sporočilo višje nemške komande, da so v počastitev nedavnega Hitlerjevega rojstnega dne vsi oproščeni. Kmalu nato so jih izpustili domov, nakar je oče kot star Ljubljčan iz-

koristil priložnost in pobegnil tja, kjer je potlej prvi dve leti vojne, ko je bila Ljubljana pod Italijani, preživel na varnem pri teti Eli, svoji ovdoveli sestri.

Ker se je oče umaknil v Ljubljano, je morala mami prevzeti vso skrb za otroke – na srečo ji je bil pri tem v pomoč **stric Janez**,<sup>38</sup> tržiški mesar, njen brat. Vendar pa se očetu ni bilo treba povsem odpovedati. Na gestapovski mejni postojanki v Šentvidu smo se lahko po predhodnem dogovoru občasno srečevali, vendar pa so vsako srečanje vsaj od daleč spremljali gestapovci. Najbolj se spominjam dne, ko so **Nemci iz maščevanja zažgali vas Rašica**,<sup>39</sup> mi pa smo v Št. Vidu od daleč opazovali plamene in oblake dima, ki so se dvigali proti nebu.

Ne vem več, kdaj se je to zgodilo, a po vsej priliki že kmalu, enkrat maja.<sup>40</sup> Sam sem se bil medtem preselil v očetovo zakonsko posteljo, nakar me sredi noči zbudi hrup – ko se prebudim iz globokega sna, zagledam dva **nemška uniformiranca, eden od njiju mi je z baterijo svetil v oči**. Možaka sta odgrnila odejo, s katero sem bil pokrit, in se spogledala, češ, ta že ni pravi. Pogledala sta še pod posteljo, se spogledala in po pogovoru z mami odšla. Šele naslednji dan sem izvedel, da so iskali očeta, da bi ga skupaj z družino, tako kot vrsto drugih intelektualcev, transportirali v Srbijo. Na Gorenjskem in Štajerskem je bil to čas, ko so sistematično izseljevali intelektualce, duhovnike ter strankarske in vaške veljake, skratka slovensko meščansko elito. Če si imel srečo, da si se temu valu tako ali drugače izmaknil, so te do naslednje racije pustili pri miru – s posamezniki se jim pač ni zdelo vredno ukvarjati.

**Očetov brat Slavko**, tudi učitelj, ki je takrat kot šolski ravnatelj služboval v Ljutomeru, ni imel te sreče. Transportirali so ga skupaj z družino, vrnil se je šele po končani vojni. Da je šla večina družinskega premoženja takrat po zlu, razen kakšne malenkosti, ki so jo shranili sosedje, pač ni treba posebej poudarjati. Da se prav zaradi takšnih ukrepov okupatorja zlasti na ozemlju Štajerske ni v večji meri razvnel partizanski upor, je povsem očitno. Tako tudi ni bilo partizanskih čistk, ki bi prizadele slovensko elito, posledično pa se zaradi tega nikoli ni razvilo protikomunistično gibanje á la vaške straže oziroma poznejše domobranstvo.

V naš dom se je vsaj na videz kmalu vrnilo bolj ali manj normalno življenje. Mami si je našla učiteljsko službo v **Tiffnu na Koroškem**, a se je vsak teden z vlakom prek Jesenic za čez nedeljo vračala domov, jaz pa sem se, ker so Nemci kranjsko gimnazijo ukinili, znašel v tržiški meščanski šoli. Ker sem znal zaradi predvojnih privatnih učnih ur nemščine pri gospodični **Klauerjevi** nemško, mi ni bilo treba ponavljati drugega razreda, ampak sem lahko takoj stopil v tretji razred. Razredničarka je bila gospa **Klamt**, stara že okoli šestdeset let, zagrizena nacistka. V razredu pri učenju nemščine ni

<sup>38</sup> Janez Verdir (9. 10. 1893 – 1954) (prim. Knific, Tržič, str. 139).

<sup>39</sup> Do požiga Rašice je prišlo 20. septembra 1941.

<sup>40</sup> Leta 1941.

<sup>37</sup> Balos je ulica vzhodno od starega trškega jedra Tržiča.

počela drugega kot poveljevala Hitlerja, nam vbijala v glavo vsak dan na novo izbrane reke, die Sprüche, ali grmela čez Jude, ki da so ji že od nekdaj povzročali same težave. No, čas je tekel in njenega govoričenja si nihče ni posebej gnal k srcu.

Kakšnega posebnega dogodka iz te šole se ne spominim, z izjemo drobnega pripetljaja iz leta 1942 ali 1943. Zgodovino nas je poučevala mlada čedna Nemka, ki pa, kolikor se spominjam, nikoli ni zganjala politike. Imela pa je lepo navado, da nas je rada lasala. Pa sem si mislil: ti kar počni, kar hočeš, bomo videli, kako dolgo. Ko sem naslednjič prišel v razred, sem si pred poukom lase na debelo namazal z briljantino. Sloka lepotička tega seveda ni opazila, in ko mi je segla v lase, jo je kar vrglo nazaj. Kako si je potlej očistila roke, ne vem, vem pa, da mi nikoli več ni segla v lase.

Na zunaj so se na prvi pogled stvari umirjale. Na Pošti, kjer smo stanovali, so Nemci povsem modernizirali telefonsko centralo – tam, kjer je prej delalo nekaj telefonistk, so se naenkrat znašle moderne telefonske naprave. V bližini mesta so pričeli pripravljati traso za novo cesto, ki naj bi Celovec skozi na novo zgrajeni predor povezala z Ljubljano. No, čez nekaj časa so dela zastala, začela pa se je gradnja novega ljubeljskega predora, ki so ga gradili kaznjenci v takrat na novo postavljenem koncentracijskem taborišču pri Sv. Ani. Kaznjenci so pozneje pogosto prihajali v mesto, da bi se oskrbeli s hrano. Skladišče za krompir in podobne stvari so imeli v kleti na dvorišču bližnje gostilne pri Šteru,<sup>41</sup> kamor je oče pred vojno rad zahajal, saj se je tu pri dobri kapljici rad družil s prijatelji. Sicer pa je bil ob večerih pogosto zaposlen pri drugih opravilih – v prvi vrsti je bilo to sodelovanje pri Sokolu, pa naj je šlo za redne telovadne vaje ali za gledališke vaje (bil je pač zavzet amaterski igralec in režiser), medtem ko je popoldne – pouk v osnovni šoli je bil namreč takrat samo dopoldanski – pogosto delal v knjižnici. Ta je bila takrat na srečo blizu doma, kar v stavbi na dvorišču med Pošto in Šterovo gostilno.

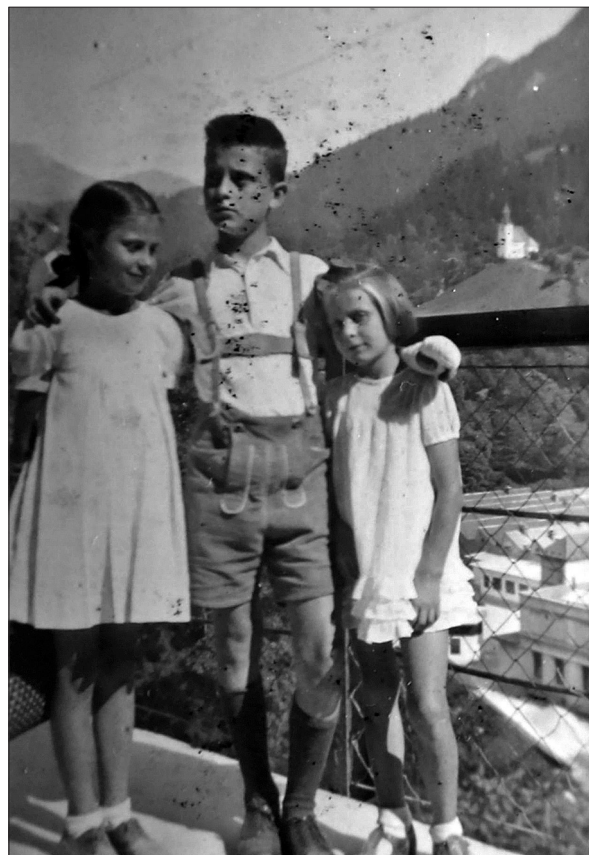
V zvezi s taboriščniki, ki so vsaj enkrat na teden prihajali na Šterovo dvorišče nalagat na kamione krompir ali karkoli je že bilo, pa se dobro spominjam, kako sem jim redno prinašal kruh – bili so namreč vedno isti. Začuda, esesovci, ki so jetnike stražili, me pri tem nikoli niso ovirali, s kaznjenci, bili so dva ali trije Francozi, pa sem se potlej tudi redno pogovarjal. Od enega sem dobil njegov domači naslov v Franciji, da bi se lahko po končani vojni kje srečala, a do tega žal nikoli ni prišlo, njegov naslov pa sem medtem že dolgo tega izgubil.

Leta 1943 sem končal meščansko šolo in postavilo se je vprašanje, kaj zdaj. Na Gorenjskem ni bilo takrat nobene šole, v kateri bi lahko nadaljeval študije, in tako se je kot edina možna izbira pokazala šola v Celovcu. Ker iz meščanske šole ni bil mogoč prehod v višjo gimnazijo, mi je kot edina možnost preostala srednja tehnična šola. A ko sem se poskušal vpisati, me je brž doletelo razočaranje. Vse kaže, da vanjo niso hoteli sprejeti nobenega di-

jaka, saj bi sicer tam gotovo naletel vsaj na tega ali onega sošolca ali znanca s kranjske gimnazije. Preostalo mi ni nič drugega, kot da se razočaran vrnem domov.

Poletne mesece sem med okupacijo preživeljal z branjem ali na dvorišču, saj drugega takrat v Tržiču ni bilo mogoče početi. Nekdanjih sprehodov v okolico ni bilo več, preostalo mi je le drsanje na bližnjem trškem drsališču in druženje s kakšnim nekdanjim sošolcem. Tako je leta 1942 nanese, da smo se otroci iz »Pošte« odločili na vrtu postaviti skromno leseno mizico. Le nekaj let starejši Slavko, sin soseda Jermana – stanoval je v prvem nadstropju nasproti notarja Svetliča, ki je imel pisarno v pritličju –, je iz očetove delavnice priskrbel kole, ki naj bi nosili mizno ploščo. Te je bilo treba zabiti v zemljo in brž smo se lotili dela. Jaz sem kole pridrževal, Slavko jih je zabijal v zemljo. A glej ga šmenta, ko sem hotel enega izmed kolov poravnati, sem po nerodnosti položil kazalec leve roke vrh kola, Slavko, ki tega ni opazil, pa je zamahnil z macolo. Naenkrat je kri brizgnila menda kar kak meter visoko, moj prst pa se je spremenil v krvavo cunjo.

Kdo me je potlej za silo obvezal, ne vem več, vem pa, da sem se brž znašel na Golniku, kjer so Nemci uredili edino splošno bolnišnico na Gorenjskem, saj dostop v Ljubljano, ki je bila takrat pod Italijani, ni bil kar tako



Ivan Stopar z obvezano poškodovano roko v družbi sestric Nuše in Raše v Tržiču septembra 1942 (iz zapiščine Ivana Stoparja)

<sup>41</sup> Pozneje Slugova gostilna.

mogoč. Zdravniki v bolnišnici so bili seveda Nemci, a so se zame kar zavzeli. Tam sem ležal kar kake tri tedne (danes bi me najbrž že prvi dan poslali domov), roko pa sem imel povito vse do koma. Vsake toliko časa so me prevezali, a **za prst ni bilo več rešitve**. Postopno ga je bilo vedno manj in napol zacelil se je šele, ko mi je do polovice odgnil. Spominjam se še nekoliko starejšega fanta, ki je ležal z menoj v bolniški sobi in mi delal družbo, vsaj enkrat pa me je obiskala tudi mami – na to me še vedno spominja fotografija, ko sem se z njo sprehajal ob bazenčku v bolniškem parku.

No, stranska posledica vsega tega ni bila samo izguba polovice prsta, ampak tudi **slovo od klavirja**, ki sem se ga do takrat učil že kar nekaj let in sem ga toliko obvladal, da sem lahko na pamet vse do svojih poznih let še vedno zaigral to ali ono domačo melodijo. A huje je bilo potem s Slavkom. Nemci so ga kmalu mobilizirali, ko pa je čez leto dni prišel domov na dopust, je pobegnil k partizanom, a so ga kmalu ujeli, nato pa, kot so se širile govorice, po hudem mučenju ubili.

Prišla je jesen in čas, ko je **Italija kapitulirala**. Ne vem, ali se je oče že takoj vrnil iz Ljubljane v Tržič, vem le, da sem se **jeseni znašel v Vojah**,<sup>42</sup> **tržiški tekstilni tovarni, v ključavničarski delavnici**, in sicer ne kot vajenec, temveč kot **praktikant**, čeprav nihče ni natanko vedel, kaj naj bi to pomenilo. Kaj sem tam počel, ne vem več dobro. Vem, da sem se tu pa tam znašel v kovačnici, kjer sem se **naučil kaliti jeklo**, in tam sem skoval tudi ključavnice, ki ga imam še danes med svojim orodjem. Vem samo še to, kako sem moral vaditi, da sem na primer s piljenjem pravilno oblikoval kocko ali kaj podobnega, enkrat pa me je mojster, ki je bil tam zaposlen, zalotil, kako sem neko dleto žagal na dvoje. Vzrok: bil sem prepričan, da nima pravih proporcev, pa sem jih želel popraviti. Mojster, ki me je pri tem zalotil, je bil zgrožen, jaz pa sem se kmalu nato znašel, spet kot praktikant, tokrat v **tovarniški električarski delavnici**.

Kaj sem tam počel, spet ne vem več natanko. Vem samo, da smo hodili v male centrale na rečici Bistrici, kjer je bila včasih kakšna poškodba na daljnovodih, tu pa tam sem previjal žice, kaj posebnega pa nisem počel, pa tudi nič pametnega se nisem naučil. Vem pa še, da smo vsi, od vajencev do pomočnikov, porabili veliko časa, da smo »fušali«. Za domačo rabo smo izdelovali »kobarje«, tako da smo najprej naredili ogrodje, potem pa vanj vložili kupljeno okroglo keramično ploščo z vrezanimi utori, v katere je bilo mogoče vložiti v delavnici narejene spirale. Nič posebnega, a čas je pri tem hitro mineval.

Drugo leto, ko sem bil v tovarni, se je tako prevesilo v zadnjo polovico, čas, ko smo že vsi vedeli, da se približuje konec vojne. Takrat sem se, ne da bi danes vedel, zakaj in kako, znašel v sosednji delavnici, kjer naj bi popravljali radijske aparate. Kaj sem tam v resnici počel, ne vem več. Spominjam se le, da sem tam spoznal **Viktorja Bogataja**, doma iz bližnje vasi pri Sv. Neži, ki je bil v tej delavnici vajenec, in postala sva najboljša prijatelja.

Posebne dela nisva imela, imela pa sva nekaj drugega – izjemno prilžnost, da sva redno **poslušala angleške radijske oddaje** v slovenščini, kar doma ni bilo mogoče. O vsem takratnem dogajanju na frontah sva bila tako natanko poučena, vzdruže v delavnici, kjer ni bilo nikogar, ki bi maral Nemce, pa je bilo tako sproščeno, da tega poslušanja radia z Viktorjem niti nisva posebej skrivala, kaj šele, da bi se bala ovadbe.

Viktor, s katerim sva imela na hodniku delavnice skupno omaro, me je že kmalu po prihodu v novo delavnico, v zgodnjih pomladnih mesecih leta 1944, »preizkusil«, in ko je videl, da sem prav tako kot on sovražil okupatorja in se zavzemal za partizane, me je brž **vklučil v ilegalno mladinsko organizacijo**, ne vem več natančno, kako se je takrat imenovala. Prišel sem sodelovati v različnih akcijah, zlasti v t. i. trosilnih, pa pri pisanju gesel in parol na stene, vtikanju propagandnih lističev v dosegljive žepke sodelavcev in podobno, pridno pa sem za partizane tudi prinašal, če je bilo le mogoče, uporabno spodnje perilo, nogavice ali karkoli je že bilo.

Vem, da hrane nisem prinašal, saj tiste terenske skupine, s katerimi je imel Viktor neposredne stike (kako rad sem včasih v skupni omari osmukal njegovo domačo pecivo, ki ga je vsak dan prinašal s seboj za malico), tega niso potrebovale – s hrano so jih oskrbovali kar domačini s Sv. Neže. Eden od tamkajšnjih terencev – leta pozneje sem ga enkrat celo srečal v Celju – mi je takrat celo nekaj zapisal v spominsko knjigo, a niti sanja se mi ne, kje se je ta pozneje izgubila. Sicer pa se je moje sodelovanje s partizani enkrat samkrat zataknilo. Viktor mi je po naročilu iz hoste predlagal, **naj bi tempirano bombo odnesel v operatersko sobo kinematografa**, ki je takrat deloval v dvorani **Doma na Skali**,<sup>43</sup> kjer sem kot **pomožni kinooperater** pomagal pri predvajanju filmov. Naročilo sem odklonil, pa ne zaradi strahu pred posledicami – bil sem prepričan, kar sem Viktorju kar naravnost povedal, da je to popoln nesmisel. Uprl sem se, ker sem, tako kot takrat že vsi, vedel, da se bliža zmagovit konec vojne in bi s tem sicer zaustavili nadaljnje predvajanje nemških filmov – propagandnih takrat itak nihče ni jemal resno –, a škodo hkrati naredili predvsem sebi. Očitno mi tega nihče ni zameril ali očital, saj sem za partizane z veseljem delal še naprej. Posebno rad sem zanje izrezoval drobne bakrene, rdeče pobarvane peterokrake zvezdice z dvema luknjicama na sredi, da jih je bilo mogoče prišiti na partizanske kape. Nekaj jih še danes hranim in z velikim veseljem pokažem bližnjim prijateljem.

In zdaj še droben **utrinek iz kranjske vajeniške šole**. Naš učitelj je bil seveda Nemec, pouk je potekal v nemščini, ne vem pa več, ali je bilo več stroke ali propagande – za izobraževanje v stroki, ki me je zanimala predvsem teoretično, sem namreč medtem že sam poskrbel. Naročil sem si drobne strokovne zvezčice, ki so potem prihajali vsak teden, v njih pa je bila snov – tema elektrotehnika – sistematično teoretično obdelana. Teoretično znanje, ki sem si ga tako pridobil, bi skoraj brez težav zadoščalo

<sup>42</sup> Pogovorno ime za Bombažno predilnico in tkalnico Tržič.

<sup>43</sup> Sedaj Kulturni center Tržič. Cankarjeva cesta 5, Tržič.

za mojstrski izpit in nobene težave ne bi imel, če bi mi bil kdo naročil, naj naredim načrt za ureditev električne napeljave v kakšni hiši. A Bog ne daj, da bi mi naročil, naj za to kar sam fizično poskrbim. Odpovedal bi na celi črti. A da se zdaj urnem v poklicno šolo, ki je trajala kar nekaj tednov. Naneslo je, da si je učitelj, ki sem ga že omenil, zaželel slišati kakšno slovensko pesem. Fantje smo mu brž prikimali in naenkrat je v razredu, ne da bi se prej kdajkoli o tem dogovarjali, zazvenela pesem **Nabrusimo kose, že klas dozoreva**. Pel je ves razred, z izjemo dveh ali treh fantov, ki so začudeno gledali, ne da bi sploh vedeli, kaj prepevamo, učitelju pa je bila pesem očitno zelo všeč, saj se je zanjo pristrčno zahvalil.

Gorenjska je bila takrat, v nasprotju z nekaterimi drugimi slovenskimi pokrajinami, v celoti partizansko usmerjena, saj tu razen nekaj izjem ni bilo številnih partizanskih pobojev, ki bi sprožili ustanavljanje vaških straž ali podobne organizacije – večino tistih, ki bi tako gibanje lahko sprožili, so že Nemci pospravili, duhovščina pa je pred njimi tako ali tako vsa zbežala v Ljubljano. Mašno službo je tako menda kar za vso Gorenjsko opravljal en sam duhovnik, kajpak nemški, ki se je iz Radovljice vsako nedeljo vozil iz enega kraja v drugega, pri maši pa smo v nasprotju s Štajersko v miru lahko prepevali stare slovenske nabožne pesmi. **Marija pomagaj nam v vojskinem čas, na tebe ozira se vsak izmed nas**, ki so jo med mašami redno goreče prepevale tudi številne partizanske matere, pa mi še danes zveni v ušesih.

Bela garda 1944 prihaja v Tržič. Vodi jo nekdanji partizan, ki so mu Nemci zažgali domačijo v manjšem zaselku malo pred Dupljami, ki pa je pozneje iz hoste, Udinboršta, pobegnil ter postal strah in trepet kot belogardistični komandir. Ljudi je zajel strah, zlasti ker so belogardisti nekje blizu kolodvora ustrelili nekega domačina. Postojanke niso imeli v Tržiču, ampak menda le v bližnjem Kovorju, tako da se meščani, večinoma partizansko usmerjeni, niso čutili neposredno ogrožene. Radi so se podajali na javke, ob neki priložnosti so zajeli več mladih fantov, partizanov, ki so potlej čakali na dvorišču hotela Pošta, dokler jih niso neznano kam odvedli.

Nemškimi policajem, ki so se pogosto odpravljali na hajke, se kaj takega v Tržiču menda nikoli ni posrečilo. Če so na takšni poti zagledali kaj sumljivega, so rajši pogledali stran in korakali naprej. Bili so večidel starejši možakarji, šlo je proti koncu vojne in le zakaj bi po nepotrebem izpostavljali svojo kožo? Da so se podobne stvari zadnja leta vojne dogajale tudi drugod po Sloveniji, mi je pozneje pripovedoval tudi bivši partizan, ki je po vojni postal viden politični funkcionar in je to tudi sam doživel. Partizani so bili s takšnim ravnanjem »sovražnikov« kar zadovoljni in tudi tovariš, ki sem ga omenil, je to sam doživel.

Kar se mene tiče, sem medtem še naprej sodeloval s partizani. Med potjo v tovarno sem trosil propagandne listke ali jih kar neposredno polagal na tla. Le enkrat sem se pri tem znašel v zagati, ko so me na poti, z listki v žepu, ustavili beli oziroma njihova kontrola. A ko sem jih od daleč zagledal, sem se na to že vnaprej pripravil.

Ko sem prišel do njih, sem jih po nemško nabrulil. Besed seveda niso razumeli, saj so bili večinoma Dolenjci ali Notranjci, pred Nemci pa so imeli respekt, zato so me brez ovinkarjenja spustili naprej.

Bližal se je dan osvoboditve. Po cestah so se vile kolone, najprej nemških, nato domobranskih oborožencev, potlej civilistov. Pogled nanje je bil grozljiv. Natovorjeni vozovi, vanje večidel vpreženi voli, redki konji, ob njih ženske, na njih starci in otroci so se pomikali po cesti, na kateri so se tu in tam zaradi topniškega obstreljevanja beguncev znašli tudi okruvaljeni mrtveci. Nič podobnega ni bilo mogoče videti približno sedemdeset let pozneje, ko so naše meje prečkali tako imenovani migranti. Takrat se je pri nas ali, bolje, pri občinski tajnici, Slovenki iz Posavja, ki je imela pri nas najemno stanovanje, znašlo čedno svetlolaso petnajst- ali šestnajstletno dekle, hči tržiškega nemškega župana Kurza, ki je bil sicer nacistično usmerjen, a je menda mnogim Slovencem, ki so zašli v težave, pomagal iz zagate.

Ljubko, a hudo indoktrinirano dekle je bilo na robu obupa. Sedela je na postelji pri tajnici, kjer sem se znašel tudi jaz, globoko pretresena je stiskala dlani k s solzami oblitemu obrazu in jokala. Še danes slišim njen jok. Hitlerja že nekaj dni ni bilo več med živimi, a iz njenih ust



Ivan Stopar kot polnolasi šestnajstletnik tik pred koncem druge svetovne vojne v Tržiču (iz zapiščin Ivana Stoparja)



Ivan Stopar v uniformi takoj po koncu druge svetovne vojne v ljubljanskem Tivoliju (iz zapuščine Ivana Stoparja)

so še vedno, komaj razločno in slišno, z bežnimi prekinitvami padale pretresljive besede – **Aber wir werden doch siegen.**<sup>44</sup> Še danes jo slišim in pozneje me je večkrat obšla želja, da bi jo še kdaj, kajpak v drugačnih okoliščinah, srečal. Kaj se je z njo zgodilo potem, ne vem, a po Tržiču so se širile govorice, da je bila županova družina med begom prek Ljubelja ubita.

Potekali so zadnji dnevi vojne in le malo je manjkalo, pa bi jo bil pošteno skupil. Na poti v klet, kjer sem za sprejem partizanov pripravljaval slovensko zastavo, sem se iz firbca ustavil na pragu hiše, Pošte, da bi pogledal dogajanje na cesti. Prav takrat je mimo prikorakalo nekaj belih, ko me je eden izmed njih nenadoma poklical in moral sem se ves zgrožen pridružiti skupini. Peljal jih je menda nekam na hrib, kjer so pripravljali zadnje obrambne okope. Bil sem zgrožen, saj sem imel polne žepe propagandnih letakov, pripravljene, da jih raztrošim. Natanko sem vedel, kaj bi se potlej zgodilo. Belček me je peljal skozi trg v gornji del Tržiča, kjer se je pred skupino znašel moj oče in takoj zaslutil, kaj se dogaja. Potegnil me je iz vrste in v nemščini, tako kot sem sam že enkrat ravnal, nadrl fanta, ki me je peljal, jaz pa sem medtem po bližnji ulici pobegnil navzdol proti Mošeni-ku in se tako rešil.

Nekaj dni sem potlej prebil skrit na podstrešju hiše pri stricu Janezu sredi trga in se šele tik pred prihodom partizanske brigade, ko v trgu že ni bilo nobenega uniformiranca več, vrnil na Pošto. Tu sem potlej gledal skozi okno in napeto čakal, kdaj se bodo na izpraznjeni cesti, kjer je levo in desno od nje ležalo polno od nemške vojske

in beguncev odvrženih predmetov, prikazali partizani, ne slovenski, temveč neka hercegovska brigada. Bil je že pozen mrak, ko sem jih zagledal. Prihajali so potihoma, stisnjeni na levi in desni rob ceste, dokler se niso sredi trga ustavili. Ni trajalo dolgo in naenkrat je bilo tam vse polno Tržičanov, med njimi pa seveda nisem manjkal. Navdušenje, ki je ob tem plalo v ljudeh, je komaj mogoče popisati. Konec je bilo gorja in morije, ljudje so si z vriskanjem, petjem in plesom dajali duška. Med veselim pokanjem, s katerim smo proslavljali dan zmage, smo kar na trgu dočakali dan in takrat se imam spet samo očetu zahvaliti, da se kot vročekrven aktivist nisem pridružil na novo organiziranim enotam, ki so odhajale v bližnje hoste iskat morebitne skrite posameznike iz poraženih vojaških, zlasti domobranskih enot.

### Prvi dnevi svobode

Kako so minili prvi dnevi svobode, ne vem več, vem le, da sem nehal hoditi v tovarno. Kot mladinskega aktivista so me takrat sprejeli v SKOJ,<sup>45</sup> hkrati pa sem postal komandir tržiških pionirjev, ki jih sicer nikoli nisem v resnici videl. Nosil sem celo nekakšno napol uniformo z oznakami komandirja bataljona s tremi pokončnimi, menda rdečimi črticami na rokaču. V takšni »uniformi« sem se že v prvih dneh s kolesom odpravil v Ljubljano, ki je bila zame ves čas vojne nedostopna. Znašel sem se kajpak spet pri teti Eli, takrat pa sva se tudi zadnjič srečala s tovarniškim prijateljem Viktorjem, ki je že nosil uni-

<sup>44</sup> Ampak saj bomo vendar zmagali.

<sup>45</sup> Savez komunističke omladine Jugoslavije (Zveza komunistične mladine Jugoslavije).



Ivan Stopar na svojem drugem domu v Ljubljani leta 2007 (iz zapuščine Ivana Stoparja)

formo KNOJ-a.<sup>46</sup> V kakšnih okoliščinah so ga kot preverjenega skojevca mobilizirali ali zvalili tja, ne vem, pa tudi njegova nadaljnja življenjska pot je zame vse do danes ostala skrita. A kakorkoli že, bil je eden najčudovitejših ljudi, kar sem jih v življenju srečal, in njegov prijazen nasmeh, ki ga je mogoče videti tudi na najini takratni skupni fotografiji na sprehodu ob Tivoljskem jezeru, mi bo za vedno ostal v spominu.

Ko so dan po prihodu hercegovske brigade prišli v Tržič tudi partizani iz bližnjih host, se je rajanje nadaljevalo. Dekleta so ob pogledu na zlate našitke na rokavih angleških uniform partizanskih oficirjev dobila zlato mrzlico in kar medlela, na občinskem dvorišču so veselo streljali v nastavljenе tarče, denimo na prečko postavljen klobuk, ki pa potlej na veliko presenečenje ni padel na tla, ampak je bil samo preluknjan. No, na ulici pa je bil takrat še drugačen vrvež. Ljudje, ki so množično vdrli v tovarno Peko blizu železniške postaje, so se vračali od tam obloženi s prek ramen vrženimi pari čevljev, ki jih prej gotovo ni nihče pomerjal. Procesiji ure in ure ni bilo videti konca, ob njej pa so se znašli tudi drugi – ti so šarili med predmeti, ki jih je odorgla nemška vojska. Sam sem tako našel škarje za rezanje žice, ki mi doma še vedno pridejo prav.

Le nekaj dni je potem minilo, ko so partizani v dvorani **Doma na Skali** tik ob Bistrici priredili prvi povojni miting. Dvorana je bila kajpak polna navdušencev, ki so ob posamičnih nastopih kar naprej veselo ploskali, poseben

aplavz pa je doživelo, menda s svojim petjem, navdse simpatično dekle, ena izmed štirih sester znane partizanske družine iz Cerknega. Najmlajša med njimi **Nedeljka**<sup>47</sup> je pozneje postala druga žena literarnega zgodovinarja Ahaca Pirjevca,<sup>48</sup> nekdanjega partizanskega vojvode, s katerim sem pozneje v času študija sedel v isti vrsti pri predavanjih prof. Ocvirka.<sup>49</sup> A ta miting sem si posebej zapomnil zaradi nečesa drugega. Na njem sem namreč nastopal tudi sam. Pogumno sem prikorakal na oder in pričel navdušeno recitirati neko partizansko pesem, kar se mi je, menda že pri drugi kitici, zalomilo – nikakor namreč nisem več znal naprej. Za trenutek je v dvorani zavladala tišina, a potlej je kljub vsemu sledilo ploskanje, medtem ko sem se kot polit cucek umaknil v ozadje.

Dnevi so hitro minevali in že kmalu sem se dokončno poslovil od predilnice,<sup>50</sup> kjer sem tako ali drugače preživel zadnji dve leti vojne. Dobil sem odpustno pismo, v katerem so v fabriški upravi zapisali, da sem ves čas, ko sem bil tam praktikant, delal v popolno zadovoljstvo predpostavljениh. Očitno so bili veseli, da so se me znebili, saj tam res nisem bil za nobeno rabo in nihče ni vedel, kaj naj z menoj počne, s tem odpustnim pismom

<sup>47</sup> Nedeljka (Dominika) Pirjevec, rojena Kacin, slovenska gledališka igralka, prevajalka in pisateljica (8. 1. 1932, Reka, Cerkno – 3. 7. 2003, Golnik).

<sup>48</sup> Dušan Pirjevec (s partizanskim imenom Ahac), slovenski literarni zgodovinar in teoretik ter urednik (20. 3. 1921, Solkan – 4. 8. 1977, Ljubljana).

<sup>49</sup> Anton Ocvirk, slovenski literarni zgodovinar, kritik, literarni teoretik, esejist, utemeljitelj slovenske primerjalne književnosti in profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani (23. 3. 1907, Žaga pri Bovcu – 6. 1. 1980, Ljubljana).

<sup>50</sup> Bombažna predilnica in tkalnica Tržič.

<sup>46</sup> Korpus narodne obrambe Jugoslavije. To je bila vojaška formacija, ki je opravljala varnostno-zaščitne naloge na ozemlju Jugoslavije.



*Ivan Stopar z Mirkom Kambičem in Igorjem Sapačem po prejemu nagrade Izidorja Cankarja za življenjsko delo na področju kastelologije 20. maja 2013 v Ljubljani (iz zapuščine Ivana Stoparja).*

*pa so se me brez težav znebili. Pozneje sem v življenju videl, da so se znali na podoben način svojih nekoristnih sodelavcev uspešno znebiti tudi drugi in jih tako naprtiti komurkoli že na pleča.*

### Tržiška utrinka iz dnevniških zapisov Ivana Stoparja

**18. marec 2013**

*Še droben spomin na Tržič:*

*Za Virjem se starejša ženska podi za pamžem, ki je nekaj ušpičil: **Le počakej, ti sakramenšč vamp, t'm že dava, k' te dobim!***

**18. avgust 2017**

*Te dni sem se spet domislil, kako v Tržiču zavrnejo kakšno ponudbo: **Če noč pa n' ka** (če nočeš pa nikar). In pa: **Pr an glih** = približno! Mladi takih izrazov žal ne poznajo več!*

### Biografija, ki jo je Ivan Stopar sestavil 1. maja 2015

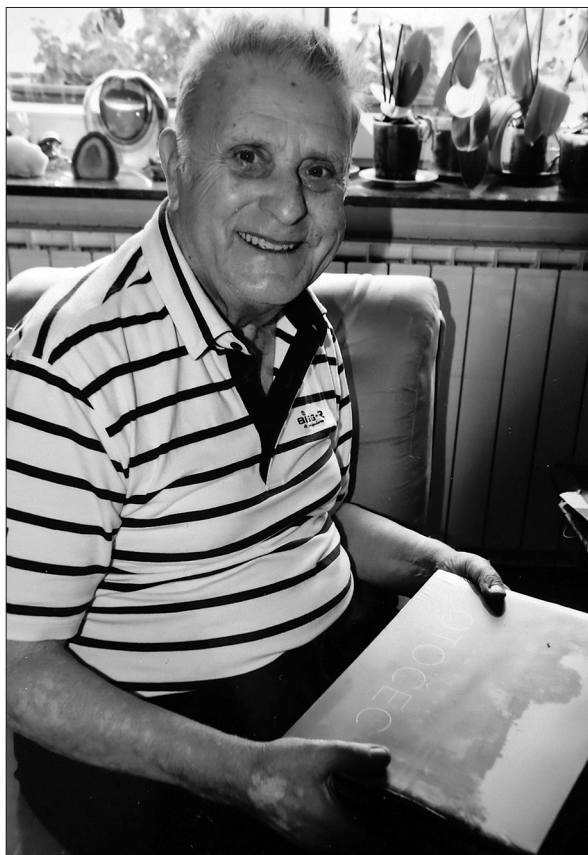
*Rojen v učiteljski družini 29. 4. 1929 v Ljubljani. Osnovno šolo, štiri razrede, končal v Tržiču. V letih 1939–1941 obiskoval 1. in 2. razred realne gimnazije v Kranju, po okupaciji 3. in 4. razred meščanske šole v Tržiču. Ker so Nemci na Gorenjskem ukinili vse višje razrede kranjske gimnazije, ki je bila takrat menda edina na tem območju, sem kot praktikant vstopil v Predilnico in tkalnico Tržič, kjer sem najprej eno leto delal v ključavničarski delavnici, nato pa še eno leto, do osvoboditve, v električarski tovarniški delavnici.*

*Ker sem od leta 1944 sodeloval v ilegalnem mladinskem gibanju, sem poleti 1945 najprej opravil dopolnilni tečaj za tretji in četrti razred gimnazije, nato pa še tečaj za peto gimnazijo. Študij sem nadaljeval najprej na bežigrasjski, takratni IV. državni gimnaziji, vendar le do zimskega semestra. Ker so bili moji starši medtem službeno premeščeni iz Tržiča v Mirno Peč na Dolenjskem, sem gimnazijo nadaljeval v Novem mestu, kjer sem leta 1948 maturiral. V tem času sem sprva deloval kot vnet skojevski aktivist (takrat sem bil tudi član Zveze borcev), vendar sem se potlej iz organizacije zavestno, vendar na srečo brez posledic umaknil, nakar se s politiko vse do danes nisem več ukvarjal. Naletel sem pač na nekatere stvari, zaradi katerih je moj pogled na svet postal mnogo bolj realen, s takimi pogledi pa moj nekdanji aktivizem pač ni bil več združljiv – za ta moj korak je bil pač že zadnji čas, saj mi je lastna pomembnost že pričela nevarno lesti v glavo.*

*Leta 1948 sem na Filozofski fakulteti v Ljubljani s posebnim dovoljenjem ministrstva za šolstvo vpisal strogo znanstveno kombinacijo primerjalna književnost pod A in umetnostna zgodovina pod B. Soglasje ministrstva je bilo potrebno, ker v kombinaciji ni bilo nobenega pedagoškega predmeta in bi zato lahko bila poznejša zaposlitev vprašljiva. Leta 1951 sem diplomiral iz umetnostne zgodovine pri prof. Francetu Steletu,<sup>51</sup> medtem ko se mi je dokončanje študija primerjalne književnosti močno zavleklo. Že leta 1952 sem se namreč zaposlil kot*

<sup>51</sup> France Stelè, slovenski umetnostni zgodovinar, konservator in profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani (21. 2. 1886, Tunjice – 10. 8. 1972, Ljubljana).





Ivan Stopar s svojo predzadnjo izdano knjigo *Otočec – grajski biser na zeleni Krki*, 29. maja 2018 na svojem domu v Celju (iz zapuščine Ivana Stoparja)

predavatelj slovenskega jezika in književnosti na eni od ljubljanskih obrtnih strokovnih šol, kar mi je vzelo kar precej časa, leta 1957 pa sem se po odsluženju vojaškega roka v oficirski šoli v Bitoli zaposlil kot novinar v kulturni rubriki *Mladine*, kjer sem tudi že prej sodeloval. Ukvarjanje z diplomom se mi je takrat zdelo popolnoma odveč, saj me po diplomi nihče ni spraševal, delo pa sem kljub temu korektno opravljal. Z avtorskimi prispevki in prevodi sem sodeloval tudi pri drugih časopisih, med njimi zlasti pri *Mladih potih* in *Naših razgledih*.

Zaradi osebnih okoliščin, predvsem zaradi nujne potrebe po družinskem stanovanju, sem s 1. 1. 1960 sprejel službo v takratni Združeni kemični industriji Domžale (današnji *Helios*), kjer sem v okviru splošnega sektorja urejal tovarniško glasilo *Kemilak* in opravljal druga uradniška dela. Služba, ki mi ni bila pisana na kožo, me je hudo dolgočasila in utrujala, nadomestek sem iskal v intenzivnejšem ukvarjanju s prevajanjem – takrat je nastajal moj prevod *Grimmelshausnov*ega *Simplicia Simplicissima*, ki je pozneje izšel še v dveh ponatisih.

V Združeni kemični tovarni sem bil zaposlen natančno tri leta. Leta 1962 so namreč v večjih okrajnih središčih ustanovljali zavode za varstvo spomenikov, ki naj bi prevzeli del nalog nekdanjega republiškega zavoda. V takratnih razmerah, za katere je bilo značilno tudi

tako imenovano pomanjkanje strokovnih kadrov, so me povabili, da sprejemem razpisano mesto direktorja novo-ustanovljenega celjskega zavoda za spomeniško varstvo, in ker sem si takšno strokovno službo vselej resnično želel, sem povabilo sprejel. S 1. 1. 1963 sem v Celju nastopil novo službo, že spomladi pa se je z menoj v Celje priselila tudi moja mlada družina. Novo službo, ki sem ji ostal zvest do upokojitve, sem sprva opravljal kot direktor, vendar sem s tega mesta pozneje odstopil, da bi se lahko intenzivneje posvetil strokovnemu delu. V zavodu sem prevzel položaj konservatorja in v tej vlogi sem vodil obnovo vrste pomembnih kulturnih spomenikov, med katerimi sta bila na celjskem območju najpomembnejša župnijsko-opatijska cerkev sv. Danijela v Celju in obnova starega celjskega gradu, ki še vedno poteka. Poleg terenskega dela sem se poglobljeno posvetil tudi preučevanju naše kulturne dediščine, rezultati teh raziskav pa so predstavljeni v vrsti strokovnih člankov in samostojnih publikacij – samo slednjih se je v moji bibliografiji doslej nabralo že več kot petdeset. V tem obdobju sem poskrbel tudi za izpopolnitev svoje formalne izobrazbe. Že leto dni po prihodu v Celje, leta 1964, sem diplomiral iz primerjalne književnosti in tako sklenil dodiplomski študij, leta 1976 pa sem opravil tudi doktorat iz umetnostne zgodovine. Pozneje sem pridobil tudi naziv izredni profesor umetnostne zgodovine ter najvišji strokovni naziv konservatorski svetnik. Ožje strokovno sem se zlasti ob pripravi faksimiliranega ponatisa slovenještajerskega dela *Topografije vojvodine Štajerske Georga Matthaeusa Vischerja* pričel ukvarjati s kastelološkimi vprašanji, prav njim pa sem v zadnjih tridesetih letih posvetil največ svojega časa. Pri tem sem zlasti spremljal dogajanje na naših gradovih ob raznih restavratorsko-konservatorskih posegih, tako da na Slovenskem praktično ni bilo nobenega takšnega posega, pri katerem ne bi v večji ali manjši meri tako ali drugače sodeloval – izjema so bili nemara le posegi na ljubljanskem gradu.

Za svoje delo v spomeniško-varstveni stroki sem prejel več najvišjih odlikovanj, med njimi *Steletovo* nagrado in v Celju, poleg drugih priznanj, tudi zlati celjski grb.

## VIRI IN LITERATURA

Aškerc, Anka: Ivan Stopar – osemdesetletnik. *Varstvo spomenikov* 45, 2010, str. 308–309.

Aškerc, Anka: Ivan Stopar (nekrolog). *Celjan* 936, 20. 12. 2018, str. 40.

Aškerc, Anka: Stopar, Ivan. *Enciklopedija Slovenije*, 12. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 327.

Aškerc, Anka in Lombergar, Janez: V spomin / In memoriam. Dr. Ivan Stopar. 29. 4. 1929 – 12. 12. 2018. *Varstvo spomenikov* 50, 2018, str. 253–255.

Knific, Bojan: *Tržič v besedi in sliki. Spomini na prvo polovico in sredino 20. stoletja*. Tržič: Tržiški muzej, 2017.

Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad, 1936.

- Kroflič, Tjaša in Milošević, Megi in Škataro, Nadja: *Dr. Ivan Stopar. Raziskovalna naloga*. Celje: Osnovna šola Hudinja, 2003 (tipkopis).
- Kutoš, Štefan in Stopar, Ivan: Gradovi, zgovorne priče naše preteklosti. Pogovor z vodilnim slovenskim kastelologom, umetnostnim zgodovinarjem dr. Ivanom Stoparjem. *Ampak*, 10/7–8, julij–avgust 2009, str. 42–46.
- Ložar, Rajko (ur.): *Narodopisje Slovencev*, 1. Ljubljana: Klas, 1944.
- Lampret Conradi, Ljudmila: Srečanje z dr. Ivanom Stoparjem. *Celjan* 436, 20. 5. 2009, str. 30.
- Lampret Conradi, Ljudmila in Stopar, Ivan: Pomembno je svojemu življenju dati smisel. Intervju z dr. Ivanom Stoparjem. *Celjan* 436, 20. 5. 2009, str. 16–17.
- Lampret Conradi, Ljudmila in Stopar, Ivan: Vse, kar sem delal, imam rad. Intervju z dr. Ivanom Stoparjem, zgodovinarjem, častnim meščanom Celja. *Celjan* 621, 5. 12. 2012, str. 17–18.
- Sapač, Igor: Dr. Ivan Stopar. Ob osemdesetletnici. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta 45, 2009, str. 16–19.
- Sapač, Igor: Dr. Ivan Stopar (1929–2018). Ob slovesu velikega slovenskega kulturnega delavca, publicista, umetnostnega zgodovinarja, konservatorja, kastelologa in raziskovalca vedut. *Outsider* 16, zima 2018, str. 98–99.
- Sapač, Igor in Lazarini, Franci: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2015.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana: Viharnik, 1996 (Grajske stavbe 6).
- Stopar, Ivan: *Slovenske vedute med klasicizmom, romantiko in realizmom*. Celje: Pokrajinski muzej, 2018.
- Žigon, Andreja: *Cerkev sv. Martina v Šmartnem pri Litiji*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1980.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. V Ljubljani: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

castellologist and vedute researcher Ivan Stopar (29 April 1929, Ljubljana–12 December 2018, Celje) set himself to write memoirs about his childhood, youth, the period of study, and career. However, his writing was cut short by his illness and death, and it was never released in the envisaged book form. The last corrections and modifications were made by the author himself shortly before his death in collaboration with Igor Sapač. The recorded memoirs of Ivan Stopar are not only of great significance for a broader understanding of his rich opus in various cultural fields, but they also give younger generations an insight into a time that is becoming increasingly distant. The writings focus on those chapters of the author's life that have remained largely unknown to the wider Slovenian public. Of particular interest from the cultural-historical perspective are the memories of his childhood and youth during the 1930s and 1940s, which he spent in Tržič, Kranj, and Ljubljana. The author succeeded in bringing this segment of memorial writings to full completion. In it, he presented his life in Tržič, which was punctuated by daily, special and also tragic events, his childhood, education and leisure activities, family relations, complex developments during the Second World War, and joining the Partisan resistance movement. He also depicted his connections with his uncle, the Ljubljana-based industrialist Ivan (Žan) Mathian, and Professor Josip Žontar, who inspired his interest in history at the Kranj secondary school. The segment of the author's memorial writings related to Tržič can be treated as an independent whole which also splendidly complements some already published memorial records of other inhabitants of Tržič from the first half of the twentieth century. Therefore, it is featured here as the main body of an independent article. Thus conceived, the article points to Ivan Stopar as a too-often overlooked native of Tržič and draws attention to his rich and unpublished typewritten materials as well as other parts of legacy, which are now kept by the France Stele Institute of Art History at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts. To make the memorial records presented in the article more comprehensible, we illustrated them with photographs from Stopar's legacy and in the end added two Tržič-related highlights taken from his writings as well as a biography that Stopar compiled in 2015.



## S U M M A R Y

**Highlights from the margins. From the memories about Tržič as written by the Slovenian cultural worker, publicist, art historian, conservationist, castellologist and vedutist Ivan Stopar**

In the spring of 2018, the renowned Slovenian cultural worker, publicist, art historian, conservator,